

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство культуры Республики Тыва

ГБНОУ РТ «РШИИ им. Р.Д. Кенденбиля»

РАССМОТРЕНО

На заседании МО ГЦ

Чигден Н.Д.

Протокол №1

От «30» августа 2024 г.

СОГЛАСОВАНО

Заместителем директора по УВР

Монгуш Р.И.

от «2» сентября 2024 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директором школы

Дамоаа Н.Ю.

Приказ № 1

от «2» сентября 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родная (тувинская) литература»

для обучающихся 8 класса

Учитель: Тадар-оол Саяна Кулаковна

ТЫВА ЧОГААЛ (8 класс)

Тайылбыр бижик

8 класска тыва чогаалга чижек ажылчын программаны Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының НШХИ-ниң сүмелээни «Тыва чогаал» эртемниң ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартына (Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак тургускан. 2012), «Федералдыг ажылчын программага» (2023ч.), ӨФКС дүүштүр тургускан «Тыва чогаал. 8 класс» (2017) номунга (авторлары М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак) дүүштүр тургускан.

Курстун ниити характеристиказы

Тыва чогаал кичээлдериниң өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар болгаш тыва улустун аас чогаалы тургузуп турар. Тыва улустун аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың чонунуң культуразының эң улуг доктаамал эстетиктиг чаңчылдарлыг уран чүүлү. Ол чонну чагай чаңчылдарга кижизидериниң, өгбелерниң алдарлыг төөгүзүн өөренириниң, келир үеге бүзүрөп болур дугайында идегелди быжыглаарының бир чепсээ. Делегей литературазының болгаш Россия чоннарының шылгараңгай чогаалдарын номчуп, тыва чогаал-биле деңнеп сайгарар. Тыва чогаал кичээлдери уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг шынарларын, хамааты туружун хевирлээр.

Өөреникчилер чечен чогаалды өөренип тургаш, философиядан, этикадан кижиге хамаарышкан билиишкиннерни шингээди алып (буянныг сеткил болгаш каржы чорук, мөзү-бүдүш шилилгези, кижини болгаш бурган, амыдырал болгаш өлүм, чуртталга, салгал солчулгазы, кижини болгаш ниитилел, кижини болгаш бойдус, кижини болгаш кижини, кижини болгаш нация, кижини болгаш кижини төрөлгөтөн, ат-алдар, хүлээлге, арын-нүүр дугайында дээш оон-даа өске).

Чогаалды өөрениринге эптиг байдал тургустунганының түннелинде эпоханың сагыш-сеткил база культура амыдыралы; чуртталганың аайы; үениң хүн бүрүдеги боттуг талалары; шажынның база ниитилел медреселиниң өске-даа хевирлери; эпоханың социал-психологтуг мөзүлери; чон-биле харылзаазы; эртемниң база техниканың чедишкиннери; материалдыг культураның тураскаалдары дээн ышкаш социал-төөгүлүг, этнокультурлуг билиглер быжыгар.

Тыва чогаалда тыва улустун сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкиннери мөөңнеттинген.

Тыва чогаал кичээлдеринге өөредилге болгаш кижизидилге ажылын чаңгыс аай, тудуш харылзаалыг чорудар.

Школага «Тыва чогаал» эртемни өөредириниң сорулгалары:

Литература өөредириниң ниити сорулгазы – өөреникчилерни төрээн болгаш делегей литературазының байлаа-биле таныштырар, оларның литературлуг болушкуннарны хүлээп алырын, шын үнелеп билирин сайзырадыр, оларның эстетиктиг көрүштерин, негелделерин, идея-чаңчылдарлыг хамааты туружун хевирлээр.

Тыва чогаалды амыдырал-биле холбап билир, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаалдыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээр. Ол ышкаш:

Өөредир:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгарып билир кылдыр өөредир;

- чогаал теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн ылгап, ханы сайгарып билир кылдыр өөредир;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннеш уткалыг чогаалдарны сайгарып, деңнеп, бадыткап, түңнеп өөредир;
- чогаал сайгарарыга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (*Интернет четкизи, словарьлар, немелде номчулга номнары, энциклопедиялар*) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап билирин сайзырадыр;
- чогаадыкчы ажылдарның хевирлерин сайзырадыр;
- уругларның харылзаалыг чугаазын сайзырадыр;
- уран номчулганың негелделеринге дүүштүр чечен чогаалдың аңгы-аңгы хевирлерин аянынг номчуурун сайзырадыр;
- чечен чогаалда болуушкуннарны, фактыларны төөгү-биле шүүштүрүп билирин сайзырадыр.

Кижизидер:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт культуразын үнелеп билир кижини хевирлээр;
- тыва дылының байлаан, улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалдың дээжизин камнап, нептередип, салгалдарга дамчыдып бээр күзелдиг кижини кижизидер;
- улустуң аас чогаалының чыыкчыларының кылган ажылын, тыва чечен чогаалдың амыдыралды, төөгүнү тода, шынныг көргүскенин үнелеп билир кижини кижизидер;
- номчулгага сонуургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалдарына камгалап билир кижини кижизидер.

«Тыва чогаал» курузунуң өөредилге планында туружу

2024-2025 өөредилге чылында 8 класска **төрөөн чогаалды** өөредиринге неделяда 1 шак көрдүнген, аңаа немей 1 шакты школа компонентизинден берген, ынчангаш 34 өөредилге неделясында 68 шакка программаны өөредир.

8 класска «Тыва чогаал» курузун (эртемин) өөреткениниң түңнелинде школачыларның чедип алган турар ужурлуг чүүлдери:

Бо программа 8 класстарның доозукчуларының бот-тускайлаң, эртемден дашкаар, предметтиг дараазында түңнелдерни чедип алыры башкының кичээл планында көрдүнген болур.

Бот-тускайлаң түннелдери.

- бодунуң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билир;
- кичээлдин сорулгазын боду тургузуп, тодарадып билир;
- өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медреселдии-биле угаап билир;
- амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандырып билир;
- мөзү-шынары бедик, бот-сайзырангай чогаадыкчы кылдыр ажылдап өөрөнгөн;
- бойдусту үнелеп, ооң хоойлуларынга чагыртып шыдаар;
- ада-өгбезиниң төөгүзүн, чаагай чаңчылдарын билип, сагып чоруур;
- тыва чоннун, күрүнениң төлээзи кылдыр бодун санап чоруур;
- өске чоннарның төлээли-биле эп-найыралдыг, кандыг-даа кижиге сагыш човаачал болур;
- кижилерге камныг, кадык амыдыралдыг, өске улуска эки үлегер бооп шыдаар;
- Төрөөн чуртунга, чонунга ынак, ие дылынга, чечен сөске, ада-өгбезинден дамчып келген езу-чаңчылдарынга хумагалыг болур;
- тыва чечен чогаалды чүге өөренириниң утказын билир;
- патриотчу тура-соруктуг, күш-ажылга ынак, эртем-билигже чүткүлдүг болур.

Эртемден дашкаар түннелдери.

- чогаал эртемин өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөренир, чаа билиг алырының аргаларын шингээдип билир;
- «Тыва чогаал» эртемин байдалга дүүштүр ажыглап, шингээдип алган билиглерин амыдыралга ажыглап шыдаар;
- эртемге чедип алган билиглерин таварыштыр харылзажып, чугаалажып билир; культурлуг чугааны сагыыр;
- чүге өөренириниң сорулгаларын билир, ону янзы-бүрү аргалар-биле чедип шыдаар;
- чидиг (берге) айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле дилеп тывар;
- кылыр чүвезин сорулгазының аайы-биле планнап, хынап, үнелеп билир;
- өөрөнгөн чүүлдерин системажыдып билир;
- янзы-бүрү медээ алыр чүүлдерни (*номнар, орус-тыва, тыва-орус, орфографтыг дээш оон-даа өске словарьлар, интернет курлавыр, энциклопедия*) тып, ажыглап билир;
- херек материалдарны сорулгазының аайы-биле чыып, анализтеп, дамчыдып, таарыштыр ажыглап билир;
- кыска сөзүглелдерни тургузуп, утка-шынарын, темазын, идеязын тодарадып шыдаар;
- эртемниң кол билиглерин деңнеп, анализтеп, тодарадып, системажыдып, бөлүктөп билир;
- чечен сөстү, улустун аас чогаалын амыдыралынга ажыглап билир;
- кижиге бүрүзүнүң бодалын дыннап, чөпшээрэжи, эдип билир;
- бодунуң бодалын тода илередип, бадыткап, үнелеп, даап бодап, түңнөп билир;
- коллективтиг ажыл үезинде бодунуң үлүүн кирип, кылыр чүүлдерни хуваап, кады ажылдап, удур-дедир хынажылгага киржип билир;
- кандыг-даа чоннун төрөөн чогаалының үненин, чаражын, сайзырап хөгжүп чоруурун медресеп билир;

- тыва чогаалдың өске эртемнер-биле холбаазын билир, өске эртемнерден алганы янзы-бүрү медээлерни төрөөн дылынга дамчыдар;

Предметтиг түңнелдери.

8-ки класстың өөреникчилериниң чедип алыр кол-кол мергежилдери болгаш чаңчылдары:

- «Тыва чогаал» эртемниң спецификазын медресеп билир;
- чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап билир;
- теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөренир;
- эстетиктиг көрүштү хевирлеп билир;
- кол кичээнгейни омур-хевир, литературның темазы, чогаалда көрдүргөн проблемаже салып билир;
- чогаалдың бижиттинген үези-биле харылзаазын тодарадып билир;
- чечен чогаалдың темазын, идеязын, сюжедин, композициязын тодарадып шыдаар;
- чогаалда көрдүргөн проблеманы тодарадып билир;
- документалдыг чогаалдарның онзагай талаларын ылгап билир;
- чогаалдарның бүгү аймактарын болгаш хевирлерин аянынг номчуур;
- чогаал сөзүглелиниң планын тургузуп билир, ону езугаар аас-биле азы бижимел-биле үнелел берип шыдаар;
- чогаалдың аймактарының жанр хевирлериниң ылгавырлыг талаларын илередип билир;
- дылдың уран чурумалдыг аргаларын тодарадып, оларның чогаалга ужур-дузазын тайылбырлап билир;
- номчаан номунга, көргөн кинозунга, шиизинге аас-биле азы бижимел-биле үнелел берип шыдаар;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап долу сайгарылгазын кылып билир;
- литературлуг терминнер словарьларын, энциклопедияларны ажыглап билир;
- чогаалдарга хамаарыштыр литература-сайгарылгалыг ажылдарны билир, оларны аас-биле харыыларга азы бижимел ажылдарга ажыглап билир;
- өөренген чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүң барымдааларын база литература теориязын ажыглап билир;

Коммуникативтиг компетенциядан:

- чугааның янзы-бүрү хевирлерин шингээдип алыр;
- аас болгаш бижимел чугааның үндезиннерин, дылды ажыглаарының мергежил, чаңчылдарын чугула херек ажыл-агыйжы болгаш анаа-даа чугаага ажыглап билир;
- улус-биле харылзажып билир;
- логиктиг боданыышкынын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- тыва литературлуг дылдың нормаларын шингээдир;
- сөс курлавырын байыда;
- словарьлар-биле ажылдап билир;

- улус мурнунга чүве чугаалап билир;
- аянный номчуп билир;
- харылзаалыг сөзүглелди дыңнап азы аянный номчуп тура, ында сөстөрнүң үн тургузуун шын дыңнап азы тода адап билири, херек черлерге логиктиг ударениени болгаш үн доктаашкынын сагыыр;
- сөзүглелдин утказынга дүүштүр үнүн бедидип, чавызадып, дүргедедип, оожумнадып номчууру азы чугаалаары дээш о.ө

Дыл талазы-биле компетенциядан:

- тыва литературлуг дылдың кол нормаларын шингээдип алыр;
- сөс курлавырын байыдар, чугаазын шын тургузуп билир;
- төрөөн чогаалдың өзек билиглерин сайгарар;
- янзы-бүрү дыл словарьларын ажыглап билир.

Культура талазы-биле компетенциядан

- тыва чогаалды тыва чоннуң национал культуразының илереттинер бир хевири кылдыр медресеп билир;
- улустуң аас чогаалының, чечен чогаалының чоннуң төөгүзү-биле харылзаалыын, национал онзагайларын билир;
- тыва чугаа этикединиң нормаларын сагыыр болгаш канчаар чогаалда киргенин хайгаараар;
- тыва национал культураның хөгжүлдезиниң аайы-биле сөстөрнүң утказын шын тайылбырлап билир болур.

8 класска «Тыва чогаал» эртемниң утказы.

Школага өөредери-биле чогаалдарны дараазында чүүлдерни барымдаалап шилээнин даянып кылган өөредилге программазында айтып турар:

- а) чогаалдың бедик идеялиин, уран-чеченин, амыдыралчызын, өөредиглиг болгаш кижизидикчи ужур-дузазын;
- б) тема аайы-биле хөй талалыын, улуг төөгүлүг болуушкуннарның болгаш амгы үениң амыдыралында бир мөзүлөш чүүлдерниң ужур-дузазын билип алырынга таарымчалыын;
- в) жанрларның болгаш стильдерниң хөй янзылыын;
- г) өөреникчилерниң хар-назынынга чогаалдарның таарымчалыын.

Класс бүрүзүнге кирип кичээлдер бетинде өөредилге номнарының авторлары болгаш номнуң боду-биле кыска таныштырылганы кылыры, күрүнениң өңчү-хөреңгизи-биле үндүрген номнарга камныг болурун суртаалдаары көрдүнген.

8-ки класска. «Чечен чогаал дугайында» деп кирип кичээл соонда дараазында кезектерге бердинген чогаалдарны өөредери көрдүнген: I. «Тандым турда, тандаш-ла мен...», II. «Тараам турда, тодуг-ла мен...», III. «Кижичурттуг, куш уялыг», IV. «Авай, авай, авайымны ...», V. «Кижичуртуу чажындан...». Бо кезектерден уруглар төрөөн чуртунуң кижилериниң, бойдузунуң, төөгүзүңүң, символиказының, ава кижиниң сагыш-сеткилин, аңаа ажы-төлүңүң хамаарылгазының, амыдыралдың бергелериниң дугайында уткашынарлыг чогаалдар болгаш чогаал теориязындан *шүлүглел, чогаалдың темазы болгаш идеязының, композиция болгаш сюжет, шии, барымдаалыг чогаалдар* дугайында билиглер кирген.

8 класска «Тыва чогаал» эртеминиң утказын болгаш өөреникчилерниң белеткел деңгелинге хамаарышкан кичээлдин негелделерин (өөреникчинин чүнү билир ужурлуун, чүнү кылып билир ужурлуун) дараазында **календарь-темалыг планнарда** долuzu-биле көргүскен.

8 класс. Тыва чогаал (68 шак)

Ному: Тыва чогаал, 8 класс, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак, НШХИ, 2017ч..

Программазы: Федералдыг ажылчын программа. 2023ч. Ооржак Л.Х

№	Темазы	Шагы	Кичээлдин хевири	Ажыглаар	Кичээлдин негелдери 1) Чүнү билир ужурлуг? 2) Чүнү кылып билир ужурлуг?	Немелде ажылдар	Онаалга	Эртире р хуну	Эдилге зи
1	Чечен чогаал дугайында сөс	1	Кириилде		1.Кижиниң иштики байлак сагыш-сеткилин билип, долгандыр турар делегейни шингээдип алырынга уран чүүлдүң онзагай хевири дээрзин; ооң кижизидикчи утка-шынарын, амыдырал-биле харылзаазын; 2. Чечен чогаалдың амыдыралга ужурдузазын, литератураның кол сорулгаларын тайылбырлап билир.				
I кезээ. Таңдым турда таңдаш-ла мен...									
2	С. А. Сарыг-оолдуң «Улуг-Хемим» деп шүлүглелинин бижиттинген төөгүзү, чечен черде чаартылгалар.	2	Чаа теманың тайылбыры		1.Авторнуң илереткени кижини болгаш бойдус дугайында ханы бодалдарын, күскү бойдустуң чурумалын; Улуг-Хемнин эринде чаартылгаларны, ниитилел байдалдарының чаагайжаанын; 2.Аянныг номчуп, болуушкуннарның болуп турар черин, үезин, кол бодалын тодарадып билир.		«Улуг-Хем күзүн» деп чурук чуруур.		
3	С. А. Сарыг-оолдуң «Улуг-Хемим» деп шүлүглелинде авторнуң овор-хевири.		Практиктиг түңнел кичээл		1. Шүлүглелде авторнуң овор-хевири, кыска намдарын; миннишкиннерин, сүмелерин, бадыткалдарны; тургузуун, кандыг уран-чечен чурумалдарны ажыглаанын, 2.Шүлүглелдин филологтуг				

					сайгарылгазын кылып билир.				
4	ч/с. Чогаадыг-чурумал. <i>Парк – арыг агаарлыг дыштанылга девискээри.</i>	1	Чугаа сайзырадылгазы		1.Тывада боду үнген парктың чаражын, кандыг үнүштер-биле байлаан, күскү үеде ооң чурумалын; 2.Уран аргаларны ажыглап, бодалын илередир.				
5	Ч/т. Шүлүглел дугайында билиг.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Шүлүглелдиң тургузуун, хемчээлин, аңаа кандыг болуушкуннарны делгереди, элээн каш маадырларның амыдыралын көргүзерин; 2.Чогаалдың өске хевирлеринден ылгап билир.				
6	Ю. Ш. Кюнзегештин «Дыт» деп шүлүүнүн ханы утказы.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Шүлүкчүнүн намдарын; шүлүкте дириг бойдустун болуушкуннарының каракка көзүлбес нарын харылзааларын көргүскенин; кижиниң бойдушту дыңнап билир салым-чаянныын; диригжидилгени делгеренгей ажыглаанын; 2.Шүлүктүң ханы утказын тайылбырлап, чогаалдың филологтуг сайгарылгазын кылып билир.				
7	ч/т. Чогаалдың тема болгаш идеязы.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Теориялыг билиишкиннерниң тодарадылгазын, аразында ылгалын; чогаалга ужур-дузазын; 2.Чогаалдарда кандыг тема, идея туруп болурун, бөлүктерин тайылбырлап билир.				
8	Ю. Ш. Кюнзегештин «Чөөн чүктүң кижизи мен» деп шүлүүнде төрөөн	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Кижиниң төрөөн чери, бойдузу-биле харылзаазын; лириктиг маадырның салым-чаянынын, чаңчылдарынын төрөөн бойдузундан бодараанын; тыва кижиниң аас-кежикти күзеп чораанын,				

	черинге чоргааралды илереткени.				өөредилге, ажыл-биле чүгленгенин; 2. Чогаалдың утказын делгереди дамчыдып, шээжи-биле уран номчулганың негелделеринге дүүштүр чугаалап билир.				
9	М.Б.Доржунуң «Даг эзири» деп новеллазында ачаның болгаш эзирниң чечен омурлары.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Авторнуң новелла жанрын сайзыратканын; ачаның болгаш эзирниң чечен омурларының чергелешкээн; ачазының чагыгларының оглунга дээштиин; 2. Чогаалдың өөредиглиг утказын, уран-чеченин, кижизидикчи ужур-дуказын тайылбырлап билир;				
10	С. С. Сүрүң-оолдуң «Ырла, Хемчик» деп шүлүүнде төрөөн хеминиң ужур-дуказын илереткени.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Чогаалчының ыры апарган шүлүктөрүн; шүлүкте төрөөн хеминиң чалгыглары тускай үннүг, саарыглары көвей ырлыг, олар ажилчыннарны, тараачыннарны, кадарчыларны чаагай херектерже кыйгырып, хей-аът кирип турарын; лириктиг маадырның омур-хевириин; 2. Шүлүкте бадыткал, адалга, дилег аянарнын чөптүг ажыглаанын тайылбырлап билир; чогаалда <i>чадаган, саарыг, куттулар, чымыш, дөңгүр</i> деп сөстөрниң чурумалдыг рольдуун тодарадып билир.				
11	М.Б.Кенин-Лопсанның «Хүттүң ужары» деп шүлүүнде кижиле бойдуштуң харылзаазы.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Өөрлөш шүлүктөрниң тема, идеязын, тургузуун; кижиле биле бойдуштуң харылзаазын көргүскенин; лириктиг маадырның чер-чуртунга ынакшылын илереткенин; 2. Чылдың үелериниң аайы-биле бойдуштуң аажызын кижиниң аажы-чаньдан үлегерлеп чуранын, уран-				

					чеченин бадыткап билир.				
12	К.К.Кудажының «Таңды кежи» деп чогаалында бойдус темазы.	3	Чаа теманың тайылбыры		1.Чогаалда бойдус темазын чырытканының онзагайын, маадырларның мөзү-бүдүжүн, улуг улустуң ужур-чаңчылдарны сагып чоруурун: чогаалдың кижизидикчи ужур-дуказын; 2.Ие-бойдустуң кижизидикчи ужур-дуказын, төрөөн чери-биле кижиниң салым-чолу, амы-тыны тудуш деп бодалды, чогаалдың уран-чеченин тодарадып, чижектер-биле бадыткап; чогаалдың тема, идеязын тодарадып билир.				
13	«Таңды кежиинде» тоожукчу маадырның болгаш кырган-аваларының омур-хевирлери.								
14	К.К.Кудажының «Таңды кежи» деп чогаалында улусчу ужурлар.								
15	Ч/т. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Композиция болгаш сюжетти чедимчелиг ажыглаанындан чогаалдың тема, идеязы тодаргай илерээрин; композицияның бүгү чогаалдарга турарын; ол сюжеттен, омур-хевирлерни бөлүктээринден, авторнуң лириктиг киирилдезинден болгаш өске-даа элементилерден тургустунарын; сюжеттиң кандыг кезектерлиг болурун; 2. Чогаалдың композиция болгаш сюжедин тодарадып билир.				
16	З.Байсалованың «Тайга ээзи» деп чечен чугаазында маадырларның омур-хевирлери.	2	Чаа теманың тайылбыры		1.Чогаалда эр кижиниң сөзүңгө шынчы болурун угаатканын; кайгал Көк-Дамбаның омур-хевирин канчаар чураанын, кол маадырның психологтуг байдалын;				

17	З.Байсалованың «Тайга ээзи» деп чечен чугаазының кижизидикчи салдары.				2.Чогаалдың аас чогаалы-биле харылзаазын, дылының уран-чеченин, тема, идеясын тодарадып, кижизидикчи ужур-дузазын медресеп билир.					
18	З. А. Намзырайның «Дуруяалыг шөл» деп шүлүүнде төрөөн черинге ынакшылын илереткени.	1	Чаа теманың тайылбыры		1.Чогаалчының төрөөн черинге ынаан, күс дугайында эстетиктиг сеткиишкиннерни, авторнуң амыдыралынга күстүң ролюн; 2. Шүлүкте кударанчыг аян кижиниң төрөөн черинге ынак сеткилин, чогаадыкчы салым-чаянын күштелдирер дээрзин тодарадып; уран номчулганың негелдези-биле номчуп билир.					
19 - 20	ч/с.Угаап боданышкынның чогаадыг. <i>Төрөөн черимге ынакшыл өгбелерден дамчып келген.</i>	2	Чугаа сайзырадылгасы		1.Тыва кижиниң амыдыралы төрөөн чери-биле тудужун; арыг чаагай бойдуска хамаарылгазындан кандыг кижини болуп хевирлеттинерин; өгбелерниң бойдуска хамаарыштыр дамчыдып бергени чаңчылдар, ужурларны; 2.Чижектер-биле бадыткап, бодалын долу илередир.					
II кезээ. Тараам турда, тодуг-ла мен...										
21	«Тараа» - К.-Э. К. Кудажының бирги улуг тоожузу.	3.	Чаа теманың тайылбыры		1. 50-60 чылдарда чоннуң шимчээшкинин, авторнуң бирги улуг тоожузу дээрзин, кол маадырларын, Суваңның дугайында чугаазын; тараа – амыдыралдың, найыралдың, демиселдин дөзү дээрзин; 2. Тоожуда маадырларны, болуушкуннарның девискээрин, дылының уран-чеченин, идея-тематиктиг утказын тодарадып билир.					
22	К.-Э. К. Кудажының «Тараа» деп тоожузунда ада кижиниң омур-хевирин, ооң									

	үлегери.								
23	К.-Э. К. Кудажының «Тараа» деп тоожузунда тарааның үнезин көргүскени.		Практиктиг түңнел кичээл						
24	Чс. Чогаадыг угаап бодааныышкын. <i>Тараа – амыдыралдың дөзү.</i>	1	Чугаа сайзырадылгазы		1.Тарааның амыдыралдың кол дөзү болуп турарын, ооң дүжүдү кижиниң ажылгырындан хамааржыр, « <i>холу шимчээр – хырны тодар</i> » деп үлегер домактың утказын; 2.Номчаан чогаалдары-биле холбап, бодалын тода илередип, бижимел чугааның нормаларын сагып билир.				
25	Антон Үержаның «Ажыл» деп шүлүүнүң ужурдузазы.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Шүлүктүң тургузуун, утказын, уран-чеченин, ажыл дугайында авторнуң бодалын; 2. Мергежил шилип алырынга, хамааты туружун илередип быжыглаарынга, амыдыралдың утка-дөзүн билип алырынга салдарын медресеп билир.				
III кезээ. Кижичүрттүг, куш уялыг.									
26	В. Ш. Көк-оолдун «Самбажык» деп шиизинде Оппукайның читкени. (Бирги көргүзүг).	4	Чаа теманың тайылбыры		1.Бижиттинген төөгүзүн, шии чогаалының онзагайын, ремаркаларның ужур-дузазын; Чинчи, Кызыңнай, Бошкакжык, Оппукайның овор-хевирин канчаар чураанын; 2.Ада-өгбелерниң төөгүзүн сонуургап, чоок кижилери дээш сагыш-човап билир.	«Хоойлу билбес дүжүмет хол чедер»	Ар.14-22		
27	В. Ш. Көк-оолдун «Самбажык» деп шиизиниң		Чаа теманың тайылбыры		1. Ийиги көргүзүгдө алдан-дургуннарның турлаанга Койнааның келгенин, Оппукайның чок апарганын; үшкү		Чурук чуруур.		

	2-ги, 3-кү көргүзүглеринин утказы.				көргүзүгдө дүжүметтерниң чугаазын, Кызыңнайны турлагже чорутканын; Койнаа, Сеңгин чаңгы, Комбулдай, Самбажыктың омур-хевириң көргүскениң, чогаалдың идея-тематиктиг утказын; 2. Чогаалдың маадырларың мөзү-шынар талазы-биле бөлүктөп билир.		Ар.22-33		
28	В. Ш. Көк-оолдун «Самбажык» деп шиизиниң 4-5-ки көргүзүглериниң сайгарылгазы.		Чаа теманың тайылбыры		1. Алдан-маадырларның омур-хевириң; Кызыңнайның алдан-маадырларның турлаанга келгениң; 2. Маадырларның тура-соруун, хостуг амыдыралче чүткүлүн тайылбырлап шыдаар.		Ар.33-58		
29	В. Ш. Көк-оолдун «Самбажык» деп шиизиниң 6-гы көргүзүүнүн болгаш ниити түңнел сайгарылгазы.		Практиктиг түңнел кичээл		1. Шииниң (драманың) темазын, идеязын, кол-кол таарымчалыг болгаш таарымча чок омур-хевирлерин канчаар көргүскениң, уран-чечениң, феодалдыг Тываның үезинде чоннуң амыдыралын, дүжүметтерниң аажылаашкының; драматургтуң төөгүчү езу-биле угаап боданыышкынының ханылаанын илереткен драма дээрзин; 2. Алдан-маадырларны шииде канчаар көргүскениң, херек кырында амыдыралга болуушкуннуң болганын тайылбырлап билир.		Ар.58		
30 - 31	ч/с. В. Ш. Көк-оол «Самбажык» деп шиизинге чогаадыг. <i>Алдан-дургуннар – үезиниң маадырлары. Өжээнниң</i>	2	Чугаа сайзырадылгазы		1. Алдан-дургуннар – бодунуң үезиниң болгаш амгы үениң маадырлары болуп турарын; оларның маадырлыг чоруун, туруштуун, дидимин, демниин; 1883-1885 чылдарда ядыы чоннуң өжээни чүгө ханылап, өөскүп келгениң; 2. Теманы шилип; В. Ш. Көк-оолдун «Самбажык» деп шиизинге даянып,				

	<i>өөскээни.</i>				бодалын чиге илередип, аас болгаш бижимел чугааның нормаларын күүседип шыдаар.				
32	С. А. Сарыг-оолдуң «Чечен биле Белекмаа» деп шиизиниң маадырлары.	2	Чаа теманың тайылбыры		1.Бурунгу Тывага бай болгаш яды кижилерниң бот-боттарынга хамаарылгазын; Чечен адашкыларның, Буура-Баштыг кожайның дугайында, Чечен биле Белекмааның даңгыраан; яды чараш, эрес, салым-чаяанныг Чеченни бодунга душтук кылып алып дээш, Чиңгиспейниң оралдажып турарын; 2. Хөгжүмнүг шииниң утка, уран-чечен-талазы-биле сайгарылгазын, маадырларга характеристика тургузуп, тема, идеязын тодарадып билир.				
33	С. А. Сарыг-оолдуң «Чечен биле Белекмаа» деп шиизиниң уран-чечени, тема, идеязы.		Практиктиг түңнел кичээл						
34	Ч\т. Ши дугайында билиг.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Ши чогаалының онзагай талаларын; чижектерин; 2.Өске жанрлардан ылгап билир.				
35	Антон Үержааның «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагы» деп шүлүүнде ада-өгбениң чагыларын чырытканы.	2	Чаа теманың тайылбыры		1. Шүлүктүң тургузуун, утказын, уран-чеченин, авторнуң бодалын; ада-өгбениң чагыларын чырытканы. 2.Амыдыралдың утка-дөзүн билип алырынга салдарын медереп билир; шүлүкте чурумалдыг аргаларны ажыглаанының ужур-дузанын тайылбырлап шыдаар; шүлүктүң филологтуг сайгарылгазын кылып билир.				
36	Шүлүктүң филологтуг сайгарылгазы								
37	М. Б. Ховалыгның «Ыдыктаан тук» деп чогаалында	1	Чаа теманың тайылбыры		1.Барымдаалыг болушкуннарны чечен чогаалга ажыглаанын, Тываның тугунуң тывылган төөгүзүн, XIV-кү Далай-Лама				

	төөгү-барымдаалыг болуушкуннар.				башкыга ыдыктатканын; маадырларның салган сорулгазын чедип ап шыдаарын; чогаалдың тема, идеязын; 2. Төөгүлүг болуушкуннарны, Тываның симоликтиг демдектериниң төөгүзүн, ужур-дузазын тайылбырлап билир.					
38	ч\т.Барымдаалыг чогаалдар дугайында билиг.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Барымдаалыг чогаалдарның онзагай шынарларын; амыдырал-биле холбаалыын; чижектерин; 2.Өске жанрлардан ылганын тайылбырлап билир.					
39	Чугаа. «Символиканың ужур-утказы»	1	Чугаа сайзырадылгасы		1.Кандыг-даа күрүне, хоорайлар сүлде демдектерлиг болурун; ында чүнү илереткенин; сүлде демдектерниң ужур-утказын; 2.Бодалын аас чугаага долу илередип билир.					
40	ч\с. Тываның символиказының төөгүзү	1	Шинчилел		1.Тыва Республиканың төөгүзүнде үе аайы-биле эдилеп келгени сүлде демдектерин; оларның уткаларын; 2.Шинчилел ажылын таварыштыр Тываның символиказының төөгүзүн тайылбырлап билир.					
IV кезээ. Авай, авай авайымны...										
41	С.А.Сарыг-оолдуң «Херээжен» деп шүлүүнде ава кижиниң мөңгө омур-хевирин тургусканы.	1	Чаа теманың тайылбыры		1.Шүлүкте ава кижиниң омур-хевириниң үе-биле, чоннуң амыдыралы, төөгүзү-биле харылзаазын, ооң ажы-төлүңгө ынакшылын көргүскенин; 2.Эпитеттерниң, метафораларны, диригжидилгелерни канчаар ажыглаанын, ук чогаалдың тыва литературада туружун тайылбырлап билир.					

42	С.А.Сарыг-оолдун «Авамның ынак оглу» деп шүлүүндө акы-дуңмалышкы найыралды көргүскени.	1	Чаа теманың тайылбыры		1.Шүлүктө хамааты дайынының чылдарында акы-дуңмалышкы найыралдың төрүттүнгенин, быжыкканын; ава кижиниң төлге ынаан; Огонек биле Опайның овор-хевири; 2.Шүлүктүң сюжедин, тургузуун, дылының уран-чеченин тайылбырлап шыдаар.				
43	Е.Т.Танованың «Иениң салым-хуузу» деп	3	Чаа теманың тайылбыры		1.Баштайгы тыва балерина дугайында боттуг барымдааларга даянып бижээнин; ава кижиниң салым-чолун, овор-хевири, ада кижиниң үлегерин, деткимчезин, уруунуң салым-чаяанынга салдарын; 2.Тоожунуң дыл, литература, төөгү, география, уран чурулга болгаш өске-даа эртемнер-биле харылзаазын бадыткап, кижизидикчи утка-шынарлыын медресеп билир; эпистолярлыг жанрны ажыглаанының ужур-дузазын тайылбырлап билир.				
44	тоожуздун үзүндүлерниң сайгарылгазы.								
45									
46	А. А. Даржайның «Авамга чечээм» деп боодал сонединде лириктиг маадырның овор-хевири.	2	Чаа теманың тайылбыры		1.Сонеттиң тургузуун, утка-шынарын, кол бодал болгаш темазын, лириктиг маадырның овор-хевири; авазын чүгө хүндүлээриниң чылдагааннарын көргүскенин; 2.Иениң төлүнге ынакшылын, лириктиг маадырның иезинге ынакшылын тодарадып, угаап билир.				
47	Сонетте ава кижиге хүндүткелди илереткени.								
48	А.Даржайның чогаалдарында ава темазын	1	Шинчилел		1.Улустуң чогаалчы А.А.Даржайның чогаалдарында ава кижини алгап-мактаанын, авазынга ханы ынакшылын				

	көргүскени.				илереткенин, ооң ыры апарган шүлүктөрүн; ие кижиниң чагыг-сөзүн, үлегерин көргүскенин; 2.Шинчилел ажылын таварыштыр тус теманы таныштырып шыдаар.					
49	М.М.Дуюнгарның «Авамның тону» деп чечен чугаазында темалар.	1	Чаа теманың тайылбыры		1.Чечен чугаада бөдүүн ада-ие улустуң ажы-төлгө, ажыл-ишке, амыдыралга хамаарышкан кижизиг мөзүлерин канчаар илереткенин; аваның, ада кижиниң, Алдай-оол дарганың омур-хевирлерин; чогаалдың кижизидикчи салдарын; 2.Чогаалда омур-хевирлерниң мөзүлү, мөзү чок талаларын тус-тузунда тодарадып, чогаалдың уран-чеченин тайылбырлап билир.					
50	З.А.Намзырайның «Авам мени манап орам» деп шүлүүндө авторнуң ава кижиге ынакшылының күштүү.	1	Чаа теманың тайылбыры		1. Шүлүкте авторнуң ава кижиге ынакшылының күштүүн канчаар көргүскенин; <i>өскөн чер, ава, ажы-төл</i> деп билиишкиннерниң аразында мөңгө харылзааны илереткенин; авторнуң ыры апарган шүлүктөрүн; 2.Авазын хүндүлөп, ооң ажы-төлү дээш үндүргөн күжүн, ынакшылын, сагыш-сеткилин үнелеп билир.					
51 - 52	ч/с. Чогаадыг угаап боданышкын. <i>Авамның ынакшылын эскерип, үнелеп билир мен.</i>	2	Чугаа сайзырадылгасы		1.Ава кижиниң хүн бүрүдө сагыш човаашкынын, ынакшылын, ажы-төлү дээш амыдыралга кызымаан; 2. Чогаалдарны түңнеп, авазын хүндүлөп, үнелеп билир, бижимел чугааның нормаларын күүседип шыдаар.					
V кезээ. Кижини болуру чажындан...										
53	Ч. Ч. Кууларның	4	Чаа теманың		1.Авторнуң тыва литератураның					

	«Шораан» деп тоожузунда кол маадырның аарыгга таварышканы. (Бирги кезээ)		тайылбыры		сайзыралынга киирген үлүг-хуузун; Шораанның улаанутка таварышканын, эмчиниң кылган түңнелиниң ада-иеге согуг болганын; Шораанның баштайгы миннишкиннерин, баштайгы деткикчилери, дузалакчылары кымнар дээрзин; 2. «Човалаңның кончуун але...», «Салымга канчап чагыртыр», «Даайының белээ» деп эгелерниң аттарының утказын делгереди тайылбырлап билир.				
54	Ч. Ч. Кууларның «Шораан» деп тоожузунда чоок кижилериниң салдары. (Ийиги кезээ)		Чаа теманың тайылбыры		1. Дембилдей дугайында чугааны, Сандак ирейниң эки салдарлыын; Шораанның үжүктөр танып, сөс тургузуп өөренип алганын; 2. «Сандак ирейниң салдары», «Кыштың өөрүшкүзү» деп эгелерниң утказын кыскаладыр чугаалап билир.				
55	Ч. Ч. Кууларның «Шораан» деп тоожузунда Шораанның кайгамчыктыг үннер дугайында билип алганы.		Чаа теманың тайылбыры		1. Шораанның бойдуста үннерниң кайгамчык хуулгаазыннарын билип алганын, Сандак ирейниң солун чугааларын, кежээки хуннун чурумалын; 2. «Эдер-Куй», «Агар-Элезин» деп эгелерниң утказын дамчыдып, чурумалдарны чогаадыгга чедимчелиг ажыглап билир.				
56	Ч. Ч. Кууларның «Шораан» деп тоожузунда кол маадырга таварышкан бергелер.		Чаа теманың тайылбыры		1. Караа көрбес оолдуң иштики делегейин, сагыш-сеткилиниң дойлуушкуннарын, ооң өөредилгеже чүткүлдүүн, хөгжүмчү болур салым-чаяанының илерээнин; психологизм аргазын чедимчелиг ажыглаанын, Шораанның прототивин, чогаалдың ниити идея-тематиктиг утказын, ажыглаан уран				

					аргаларын; 2. «Байырлыг, кырган-ачай!», «Чолдун оруу-човалаңның ызы» болгаш өске-даа эгелерге ниити түңнелди кылып билир.						
57 - 58	ч/с. Чогаадыг угаап боданышкын. <i>Амыдаралдың бергелерин канчаар шыдажып эртерил?</i>	2			1.Амыдыралга кандыг бергелер туруп болурун, оларны баш удур болдурбазын; бергелер таваржып келзе, канчаар ажып эртерин; 2.Чогаалдарда болуушкуннарга болгаш боттуг чижектерге даянып, салдынган айтырыгга харыылап шыдаар.						
59	К. Д. Чамыяңның «Ханы дазыл» тоожузунда Пар-оолдун овор-хевири.	4	Чаа теманың тайылбыры		1.Чогаалчының намдарын, школа амыдыралында нарын социал айтырыгларны, башкының үлегерлиг, чымыштыг, буянның ажылын, чогаалдың маадырларын, ажыглаан чечен аргаларны 2.Амыдыралда кижилерниң салым-чолунга эриг баарлыг, дузааргак кижиниң кандыг салдарлыг болурун угаап билир, ажылынга харыысалгалыг, хүлээлгелерин сагып чоруур.						
60	К. Д. Чамыяңның «Ханы дазыл» тоожузунда социал айтырыгларны көдүргени.										
61	К. Д. Чамыяңның «Ханы дазыл» тоожузунда башкының буянның ажылын көргүскени.										
62	К. Д. Чамыяңның «Ханы дазыл» тоожузунун тема, идеязы, уран-			Түңнел							

	чечени.								
63	ч/с. Угаап боданышкынныг чогаадыг. <i>Башкы дээрге кымыл ол?</i>	1	Чугаа сайзырадылгасы		1.Башкының чымыштыг ажылының бергезин, буянныын, ажыктыын; кижини шын амыдыралче углап каарын; 2.Чогаалдан чижектерге даянып бодалын чиге илередир.				
64	А.Х-О. Ховалыгның «Үш үне» деп шүлүүнде ыдыктар.	1	Чаа теманың тайылбыры		1.Чогаалда лириктиг маадырның төрөөн черинге, чонунга, дылынга ыдыктыг хамаарылгазының илерээнин; чогаалдың кижизидикчи утка-шынарлыын; 2.Лириктиг маадырның омур-хевирин тургузуп, ооң ыдыктарын тайылбырлап шыдаар, чогаалдың уран-чеченин чижектер-биле бадыткап билир.				
65 - 66	Түннел катаптаашкын	2	Түннел		1. Чыл дургузунда өөрөнгөн билиин камгалап билири. Катаптаашкын, янзы – буру				
67	К.д,н, Газматов Р.Г. «Дыл».	1	Чаа тема		ундезиннерден видео –материалдар коору. Р.Газматовтун «Мой Дагестан» деп ному – биле таныжары.Шулуктун тема, идеязын тодарадып билири.				
68	Туннел кичээл. СТМ (сагынгырлар, тывынгырлар маргылдаазы)	1	Туннел.		Бодунун чогаадыкчы, улус – биле харылзажыр болгаш оон –даа оске арга ,мергежилин сайзырадып,чоптуг ажыглап билири.Чогаал номчуурунга сонуургалды.Интернет четкизинде медээлерин сонуургаары.				

Нийти 68 шак